

Végül a szokványos kérdés: mik a további tervei?

Az előbb, amikor a *Cédrusfa ága* 1979 című versemet említettem, úgy szóltam róla, mint utolsó versről. Persze, ezt nem úgy kell érteni, hogy ez az utolsó versem, és hogy ezután nem írok több verset, hanem hogy ennek a periódusnak, amit ez a könyv most itt lezár, ez az utolsó verse. Azt hiszem, a *Halál a síkban* című verseskötetemben van egy *Csontpiramis* című versem, kétsoros, abban az van, hogy

akkor építsd fel belőlem
ha utolsó versemet megírtam

Viszont még nem készülök halni.

AZ IDILLKERESŐ

(Tóth Ferenc költészete)

VAJDA GÁBOR

Tóth Ferenc a „vajdasági ég” bővületében írta első verseit. Legközelebbi mintaképe az idő tájt Fehér Ferenc költői magatartása lehetett, noha a huszadik életéve előtt verselgető ifjú a József Attila-i életfilozófiát is érezhetően igyekezett elsajátítani. Az eredetiségnek és a mélységnek a jegyeit nemigen viselik magukon az *Őszől tavaszig* (1961) címen kötetbe gyűjtött zsengek, melyek inkább csak kamaszfájásoknak közhelyes dokumentumai. Tóth Ferenc akkor még könyvekből, a község által hangoztatott alapelvekből ismerte az életet, s érzelmes világfájdalma ködében nem derenghetett fel a jelenségekkel való hitelesebb kapcsolatnak az igénye. Igen gyakran írt udvarló verseket, könnyen olvashatókat, hagyományosan rímeket — melyekből egy igazibb emberségnek, tiszta bensőségnek az igénye árad, anélkül, hogy a képekben és metaforákban maguk az emberi ellentmondások is felizzanának. A fiatal költő éppen azt fedi el, amit a modern költészet illúziótlanul felmutat, a látványon, a külsőségeken időzik, a lényegre egyelőre nem mer és nem is tud rákérdezni, önismeretének fogyatékosága, valamint a korfázis egyaránt akadályozza ebben. Az mindenesetre már ezekből az első szövegekből is kitetszik, hogy a verselgető a maga módján kivételesen igényes, s alkata, felkészültsége adott lehetőségei szerint konkrét és hiteles emberi tartalmat igyekszik adni annak, amit a kor frázisszerűen és túlságosan is nyersen kényszerített rá. Éppen ezért az indulást nem

terhelik plakátversek, jóllehet Tóth Ferenc kezdettől fogva az emberi jogok elkötelezettjének, a humánus toronyőrének hitte magát, nagyjából olyan áhítatosan, ahogyan egy évtizeddel korábban Thurzó Lajos kísérlete meg a költő által alig követhetően gyors társadalmi történéseket követni.

Tóth Ferenc első verseskönyvében gyakran találhatunk emlékkönyvekbe kívánczoló közhelyes, sőt giccses sorokat. Ezeket azonban csupán akkor ütközhetünk meg, ha megfeledkezünk a tiszta szív és a mindenható értelemnek manapság eluralkodott másik szélsőségéről, a tudat rövidzárlatának az eluralkodásáról, a költői tehetetlenségnek a dokumentumairól. Az *Őszől tavaszig* mentségére legyen mondva, hogy érzelgős racionalizmusa nem konfekciós, hanem naiv. Fiatal szerzőjétől a cinikus szószaporítás állt a legtávolabb.

Az első kötetet öt év múlva követte a második. A *Vörös madár* (1966) továbbfejleszti a zsengekben csupán megérintett motívumokat. Tóth Ferenc néha vérmérséklete, alaptermészete ellenében akart közösségi költő lenni, ám az *Őszől tavaszig* érzelmességét csupán kívülről övezhették a társadalmi akarások, az új gyűjtemény leplezetlenebbül, őszintébben vállalja a magánéletet, s az embernek és világnak ősi, elemibb kapcsolatát igyekszik feltárni. Az idillnek és a szenvedélynek a hangjait szóltatja meg a tőle telhető legnagyobb intenzitással. Újdonságnak az erotika térhódítása tekinthető nála, alig van olyan témája, amit a nemek viszonya valamiképpen ne hatna át. A külvilágot nem szenvedheti, s tulajdonképpen előle igyekszik menedéket találni a pánerotizmusban. Hideg, élettelen előtte az élet, s ő Erőszban lel az izzásnak kimeríthetetlen forrására. E képzelet kifejezésformáinak gyakori intenzitása mellett azért is fontos, mert az újabb nemzedékek soraiban szinte egyedül ő a kivétel, csak ő műveli a szerelmi költészetet.

A *Vörös madárban* a szerelem témaként és motívumként egyaránt helyet kér magának. Motívumként gyakoribb az előfordulása; ilyenkor a természeti jelenségek képét tölti fel feszültséggel, sajátos jelentéssel, s leginkább a megszemélyesítés módszerét alkalmazza. A Fehér Ferenc által is művelt népies realizmus hatását ismerhetjük fel többek között a következő sorokban:

Parányi csúcsokra ér el a nap:
ingerli, szopja a szárkúpokat.
Azok meg, mintha tetszene nekik,
tágra gombolják fehér ingeik.

(Hókeblű mező)

De Tóth Ferenc líraiságának távolabbi ősei is vannak. Több versének intonációjában és képkalkotásában a klasszicista magatartás ismérvei tűnnek fel, az időmértékes verselés többször is alkalmazott kellékével. Berzsenyi ujjmutatása például itt érhető tetten:

Nézd, az időben hogy közelít, szalad erre az ősz már! —
lépté alatt a jelent rejtik a tarka nyomok;
Felsorakozva, miként a sereg, szaporodnak a képek,
s tágra nyitott szemekünk tölti ki már valahány...

(Ősz)

E merengő állapotokat gyakran statikus töprengés teremti, s a vers hatását fogalmak elvontsága gyöngíti. Az ilyen szövegek „a bánat paraszsa”-t említik, „az őrlő szenvedély”-re hivatkoznak, „az öröm”-ben szeretnének megkapaszkodni és „az ég” iránt éreznek nosztalgiát. A legnagyobb bajt a közhelyes igazság érvényessége okozza: „hazug e világ” (Othoni mozaik). Ez pedig azt jelenti, hogy Tóth Ferenc ekkor már részben csalódott azokban az eszményekben, melyek kívülről óvták indulása bensőségét. Idézett versében arról panaszkodik, hogy felhőkkel kellett lezuhannia. Másutt baráttalansága miatt kénytelen keseregni, s a „Prokrasztész-ágyak” miatt is szenved. Kiszolgáltatottságában azonban a dac, önmaga vállalásának lehetősége is felbukkan, a világ csonkító hatásával szembeállni is kész. Azt nem tartja szükségesnek megjelölni, milyen veszedelmek táplálják aggályait. Elmagányosodására büszke, de ugyanakkor fél is tőle; a teljes bizonytalanságban él, mikor nemzedéktársait a többé-kevésbé közös program forrasztotta egybe, s alakított ki sajátos közösségtudatot és csoportterkölcset. Az érzelmekben szeretne menedéket találni, ugyanakkor viszont az érzelmi fülledtségtől is szabadulni igyekszik: „— Íme, itt van a szívünk! Kiterítve, akár a ruhák / a sulykok alatt, vár — ó, ti messzi angyali párok! — / vár a mosásra.” (Ars poetica)

Az *Ősztől tavaszig* partikuláris-realista világában a megfigyelt vagy elgondolt jelenségek még nem rendelkeztek misztikus-szimbolikus többlettel; minden az volt, ami: a fényt jelenvalónak hitte a fiatal költő, nem kellett fohászkodnia hozzá. A *Vörös madárban* viszont elkerülhetetlennek tetszik az echnatoni póz: „Fény istenéhez száll imám... / — A föld-erek folyóiban aligátorok. — Hallgasd meg könyörgésemet!” (Anyám ikrei) Megkönnyebbülést hozna, amennyiben „a térből a fény-agarak fülelő csapata” érkezne s letépné „e bamba világ”-ról „végre a révedezést.” (Ars poetica) Önmarcangolást tükröznek ezek a mélyen ellentmondásos gondolatok, hiszen Tóth Ferenc hermetikusan világában nem tehetünk egyenlőségjelet a fény és a társadalmi haladás között; a fény tudniillik nála inkább a felvilágosodással, feloldódással azonos. Nem az ez, amit Lőrinc Péter a *Válságok és erjedésekben* „akarnám-én”-nek nevezett, minthogy ő következetes forradalmi magatartásra gondolt. Az egyik főellenség a felismert alaptulajdonság: a révedezésre való hajlam. Tóth Ferenc második verseskötvét a költői énné az önmagával folytatott harca tölti fel drámai feszültséggel. A kínok forrása a melankólia, ezen kellene győzedelmeskednie a felemelő világon túli ra-

gyogásnak. Mivel „A fojtó földből feltörő hatalmak ereje híz”, ezért jó lenne „sodródni a végtelen felé”; az „aranylélek”-nek tudniillik még csak a közelében sem lehet „a percekből kiszivárgó sűrű rozsdanyál”. A költő kizárólag önmaga nevében beszél, sértődöttsége gyakran átüti szelídségének vékony kérgét, úgyhogy verse rejtett összeférhetetlenségének is dokumentuma. Ezért a fényhez intézett imája egyfelől halálvágy illetve misztikus panteizmus, másfelől pedig a legközönségesebb, szinte primitív életvágy kifejezése, mely nem mások között, hanem — szinte hihetetlen — mások ellenében akarna megvalósulni:

Hallgass meg! Oldj fel
a megkövített fákbán, levelekben:
a menés áhítatában, a futásában...
Lépteim záporával sújtsd a megragadtakat,
takarjon el előlük a légréteg rugalmas kékje!

(Anyám ikrei)

Bármilyen legyen tehát, csak ne a szemlélődés passzivitása! Tóth Ferenc költői alapállását a hatvanas évek első felében a menekülés görcei teszik jellemzővé. Inkább csak azt tudja, mi a rossz, mit kell tagadnia, a jóról alkotott fogalmai homályosak és ellentmondásosak. Létförmát keres, a borból igyekszik kibújni, mássá szeretne átalakulni.

A *Vörös madár* verseinek nagy részét a kallódás és a közöny élménye nyomasztja. A költő a megoldatlanság közérzetét vetíti a természeti jelenségek világába, s nem találva helyét, mivel szemben áll a közösséggel, az emberiség sorsáért érzett aggályai kötelességszerűek is olykor. Az élet előtt például szemlélődő megfigyeléssel kezdődik, s az üresség víziója felé kanyarodik. A hőfok nem emelkedik, így aztán előkészítetlen a vízbombának és a gombát virágzó óceánnak a látványa. Lényeglátató kritikáját e verseknek maga Tóth Ferenc adja, mikor azt mondja, hogy „a gondolat kinn van / te benn maradtál”. Ő ugyanis mind a látványon, mind pedig a vízióon kívül marad. Nincs lelkiereje az önmagán tülemelkedéshez, az impresszionista leírason és a tétlen merengésen túli költészethez.

E hangulatokat, miként jeleztük már, Tóth Ferencnél az erotika keltheti életre. A motívum ilyenkor harcra kel a témával, összefonódik vele, beborítja, háttérbe szorítja, elmossa vagy átértékeli. A Földem, éneke első két sora az alkony képét adja, majd a Föld és a hold bensőséges kapcsolatára siklik a figyelem, hogy a harmadik versszakban a költőnek és énekének kapcsolata ugyanazt a meghitt viszonyt tükrözze. E műformában fontos közegére lelt a költő, mert az erotikus ihletésű dal patakja, ha harmadik kötetében elapad is, a negyedikben, az utolsóban elfojthatatlanul tör fel. Ezeknek az énekeknek az őse az *Őszől tavaszig* naivan vértelen verses udvarlásáiban, az idillszomj első

lecsapódásaiban van. Második kötetében sem teljesen eredeti még. Az idézett versben például Radnóti fiatalkori költészetének hatását mutatjuk ki:

Hogyha ébredsz, úgy fogod át a kedvest,
mint a költő — éneke fürge percét:
Meg ne mozduljon, soha el ne menjen

szép közeléből!

A *Gyopárvilág* című ciklusban a szerelem témává konkretizálódik, lélektanilag pedig a külvilág számára elérhetetlen magaslatokra emel. Megverselt élethelyzeteket és szabadjukra eresztett álmokat egyaránt találhatunk a szövegek között, ahol a rímek és asszonányszok rendszert megkülönböztetett szerepet töltenek be. Dalszerűsége nemritkán a sláger színvonalához kerül közel: olyan érzelmeket dolgoz fel vers-tani ügyességgel, melyek a legtöbb ember hangulatával rezonálnak, s ha kifejezésükben nem is közhelyek, igazi költői megvalósulásoknak nem mindig tekinthetők. Radnóti Miklós idillkultuszát a társadalom fenyegetése hitelesítette, szorongása előli menekülését, a védtelen értelmiségi esetében, a kívülről fenyegető kényszer tette szükségsszerűvé. Tóth Ferenc viszont a második verskötetében inkább alkati indítékokból igyekszik teljessé tenni az emberpár bensőségét. A külön-boldogság illúziója néhol a giccset is érinti ugyan, de a megtalált egyensúly esetenként szép verset eredményez az önfeledtség senkiföldjén, a mindenütt-lét pillanataiban.

Vadludak szárnyán kettétört felhő:
vízágyon fekszem veled.
Széthasadt szikla, benne bogár:
nap-ágyon fekszem veled.
Földre-simult fű:
szél-ágyon fekszem veled.

Halastó.
Nem szólhatok hozzád:
magamat kérdezném.

(Sorok a vágýhoz)

A szerelemnek is a végtelen és az időtlenség a célja. Amit azonban mások legfeljebb sejteneek és ösztönösen élnek meg, azt Tóth verse tudatosítani is képes. Az együttlét a kristályok világának tartalmát ígéri, a sztalaktit léttelen létét. Ez csak időnkénti igény ritka beteljesülése lehet, hajszojni nem érdemes. A költő néha képtelen ellenállni a kísértésnek, s ilyenkor édeskés modorosság a produkciója:

Ébredj, szép szeretőm! — Arcod, e néma, majd
fénylő sok kavicsán újracsobogva dalt,
küldjön göndörödő partja gyöpere egy
tartós gesztenyeszín mosolyt!

(Arcok és kövek)

A *Halál a síkban* (1970) mindössze négy évvel követte a másodikat, s szinte egyáltalán nem lehet felfedni rajta sem az erotikus bensőség egyensúlyát, sem pedig a sokkal korábbi világfájdalmas keresések „formakultúráját”. A költői magatartás alapjaiban értékelődött át: az egykori harmóniateremtő a látszatok elszánt rombolójává lett, amit a költött verseléssel való szakítás szemmel láthatóan is jelez. A szent pózából ördögszerép, a hiből cinizmus, a megnyugtató egyértelműségből pedig groteszk lett. A valamikori túlságosan is lírai eszmények költészetellenes lázadásá züllöttek, s csak egészen véletlenül bukkanhatunk ilyen sorokra: „lám, most is csak az értelem uja segíthet: / szőrtessé állnak össze a szálak, s letörlik / a kemény, sötétbe fagyott feketét...” (December: elégia). Más programszerűen vallani a költőietlenséget, és más csalódottság okozta kényszerből, túlkompenzált mulatókedvből lázadni. Tóth Ferenc közvetve és közvetlenül kényszerült „jobb” belátásra. A primáris tapasztalathoz a költői becületesség juttatta: a szavak és tettek társadalmi egységének problematikusságát neki is a bőrén kellett elszenvednie. De az ízlés alkalmazkodása majdnem ilyen mértékben elősegítette a lényegbeugró változást: a Symposion-nemzedék tagjai a költő nemzedéktársainak egy csoportja, elsőként figyelt fel az országban folyó társadalmi-szellemi-ízlésbeli átalakulásokra. Tóth Ferenc, noha az újtársokat illetően időben csupán a derékhadhoz tartozott, átmenetileg sem lett epigonná. Ennek egyik oka az, hogy az emberért érzett felelősség lényé mélyéből fakadt, így hát csalódása és keserősége sem lehetett meszterkél. A másik pedig az a művészségben megtestesedő igényesség, mely nem engedte, hogy nihilélményéből légvárat építsen, s ezzel másokat is elkápráztasson. Nemzedéktársai között azon kevesek közé tartozott, akiknek nyelvi kultúrája nem nehezítette meg a poézis művelését.

Az *Őszől tavaszig* gyermeteg klasszicizmusba öltözött forradalmi romantikája az alkalmazkodásban és alárendelődésben keres egyensúlyhelyeztet, a *Vörös madár* az élet árnyas helyeit ostromolja. Első kötetében az idő külső törvények függvénye, s természetszerűen hatja át a költő alanyiságát. Az álegység kifejezése a maga módján hiteles: „Engem az idő nevel s tanít, / mint magát a gyermek”. (Percek) A második és a harmadik kötetben megfordulnak az arányok, s már a *Halál a síkban* első verséből megtudhatjuk, hogy „az idő sohasem teher / ha az érben munkál / s nem az éren kívül”. (Évgyűrűk) Az időt tehát csak látszólag méri a történelem, az intenzíven megélt élet, a hitelesnek érzett pillanatsor előbbre való kritérium. Az élmény egyszerűségének előtérbe he-

lyezése eleve magától értetődővé teszi az irracionalizmusnak a túlsúlyát. Ez viszont nincs ellentétben azzal, hogy a halk szavú költő a brechti harsányságra szokik rá, s beleélés helyett etikus gondolkodásra szeretné szoktatni olvasóját. Öngúny és epés kritikusság keveredik például az ilyen sorokban:

néhányan együtt ugatunk bundással
de fogsorunk villogása
csak tovább cserzi a falat
s a bőrt az arcokon

(Értekezlet)

A hatvanas évek konformizmusa e támadó és tagadó költőietlenségnek a célpontja; az eszközök elsősorban a rémületét humorként világgá kiáltó dadaizmusnak a kelléktárából valók, de az abszurd drámának az effektusai is fel-feltűnnek (Variációk ugyanarra). A költői helyzet most konfliktusossá vált, mert a korábbi hajlékonyságot dacosság űzte el, a társadalmi és a családi bensőség illúzióként foszlott szerte az önámítás nélküli megismerés idején. Ugyanakkor tovább tart a Vörös madárban bekövetkezett állapot, amikor szövetséges nélkül „Szemtől szemben a világgal...” áll a költő (Testhelyzet). Az ilyen vallomások azonban gyakran erőtlenek, nélkülözik a csak új szókapcsolatokban megvalósulható költői erőt. A teremtő indulatot ezért több helyen is ötletességgel igyekszik helyettesíteni Tóth Ferenc — groteszk poénna akarja elgondolkodtatni olvasóját. Az előbb érintett gondolatmenet a következő meghökkentő mondattal fejeződik be: „Mondd, / te sötétből élő létedre — fölakasztanád a napot?” A groteszk gondolat megfejtését az a körülmény adja, hogy költőnkél — e tekintében Szirmai Károlyt követve — viszonylag gyakran megjelenik fénynek és sötétségnek a metaforikus ellentéte. Tóth apollói nosztalgiákkal indult, s lelke mélyéből szélsőséges és erőszakos lázadása sem tudta kiirtani hajlandóságát. Ariónnak, a görög mitológiából ismert költőnek is ennek megfelelően értelmezi át sorsdöntő konfliktusát:

„Alig látszott már a part; közénk verődött a távolság szürke éke. Ám a tavasz tovább jött velünk: ott úszott mellettünk a halak szemében, s klorofilról zöldre vált fogai közül újonnan felpattant rügyeket öltött rám, mint egy csúfolódó kisgyerek — s mosolygott. Az evezőlapátokon ficáncoló szél napsugarakat döfött a halálba. Hajósaim azonban nem az életet, hanem Hádész sisakját látták a napban, s meglékeltek az örömmöt.”

(Arión hazatérése)

Tóth Ferenc költőisége számára a létezés panteista öröm, a mindenség-élmény pillanata, növényi spontaneitás és etikai felvilágosultság, ezért a

versbeli Ariónt félreértés kényszeríti hullámok közé. A költőnek ezekben az években természetesen nincs kedve Nap-himnuszt írni; a fény jelentőségét annak hiányaként érzékelteti. Fényhalál című verse az elsötétedés eredményeként bekövetkező világpusztulásnak a víziója. Hatásos és eredeti költői képeket találhatunk ugyanebben a versben, de a szorongó aggály mélyről fakadó szenvedélye különösen az utolsó két sorban hígul pátozzá: „A világ elsötétedik, s önnön gázaiban / belepusztul a gyümölcstelenségbe.” A biblikus látomás mégis hiteles, nem Füst Milán kozmoszának halvány lenyomata.

Tóth Ferenc harmadik verskötetében a szorongás víziójának megalkotásával is kísérletezik. E törekvésének nyomát Hang-ballada című verse őrzi, mely nem lehet teljesen független Nagy Lászlónak a Zöld Angyalától. Tóth versének azonban nem lesz egészen belső problémájává az óriástücsök, éppen ezért jelenléte mesterkéeltségnek tűnik, a költő nem a belső rémeit személyesíti meg benne. Túlságosan keveset mond az óriás bogárról ahhoz, hogy annak „nyugatra tekintésében” az európai igényű kultúra jelképére ismerhessünk. Erre legfeljebb a „tömött lábszárszörzet volt a katlanunk . . .” sor utal. A viszonylag hosszú költeményben azonban a költő ügye, többször, mint nem, független az egyáltalán nem kísérteties, inkább külső, dologi jellegű tücsökétől. Saját egyéni megváltást célzó tettét szeretné a hajdanvolt spontán bensőséggel egyenértékűnek tudni:

Van, ki életét átalussza,
légy te önmagad Prométheusza,
lopd át magadban az embert, hozd a szabadságot,
ahogy a Föld tücsökláb-melegén kivirágzott!
Fényévnnyire szállj; ott rettegés-gombahad tenyész
megriadt őzek patáin, félelem-érverés.

Tóth képzeletében az immanens humánium hozhat jobb jövőt az emberiségnek; ő úgy tud egy lenni a mindenséggel, hogy visszavonul, magába húzódik, nem rendelkezik a Juhász Ferenc-i hódító bátorsággal. Képtelen belefeledkezni a létezés örökös ünnepébe, nála nem elsősorban az önkiteljesedés, hanem a félelemnek a legyőzésén van a hangsúly: fényévnnyire túlünk is „félelem-érverés” uralkodik. A végtelen Tóth Ferenc világában is állandóan ostromolt cél, olyannyira, hogy még a versében is egy pillanatra hozzá kapcsolja a „fekete bogarat”. Az úrbe röppenő „szikra” azonban először földi feladatot teljesít, végleges megoldás tudniillik akkor lesz, ha „átégettük a zárkák homlokát / meg a bűnökét . . .”

A bűn fogalmát nem meddő moralizálás, hanem személyes sérelem hozza a versbe. E költő szenvedő, panaszkodó lény, s ezért valójában a sebeire keres gyógyírt a végtelenben:

Forogj, orsóm, forogj,
 a végtelenbe vésd be köreid,
 a létezés egyetlen jeleként
 csavard magadra
 kristályos
 kopogó
 magányom!
 Talán maradt,
 ki éppen erre jár majd,
 és lehetet-meleggel leoldja rólad
 a hideg takarót, fagyos fonalam ...
 — Számúztok?
 — Igen. Mert nevemet
 nem akartam harcra váltani.

Tóth Ferenc egyik fontos gondolata szerint csakis a patriarkális bensőség válthatja meg a világot; ő nem vállalja annak a szakadásnak a tudatosítását, amely Juhász Ferencnek A szarvassá vált fiú kiáltozása a titkok kapujából című versét a civilizáció etikai-emberi gondjainak kifejezőjévé tette. Tóth a kiegyenlítés, a folyamatosság verseit írja, s csak legfájdalmasabb pillanataiban futja el indulat.

A *Halál a síkban* című verseskötetnek egyik fontos tanulsága, hogy a szerelem sem alkalmas megoldás a vágyott világharmónia megteremtésére; pontosabban: amennyire olyan lehetőség is nyílik erre, az út nem vezethet át az idill felhőtlen kettősén. Éppen ezért úgy érezhetjük, hogy az Élet-látás valamint a Halál-látás című versek költőibbek, maibbak, képanyagukban gazdagabbak az előző kötet rímekkel mérsékelt-hűtött teljesítményeinél. A groteszk nyugtalanság, az áhítatos összpontosításra való képtelenség bevallása új bennük. Ilyet ugyanis korábban nem mondott a „kedvesnek”: „Szemed késeket dobáló éjszaka / elvérzik a ráeső tekintet.” Ebben a könyvben olyan prózaversre is bukkanhatunk már, melyet legcélszerűbb egyszerűen szövegnek minősíteni, lévén, hogy az asszociációk klasszicista fegyelmezésének itt legtöbbször nyoma vész. A figyelem elkalandozik, bevallottam eltávolodik tárgyától. Nem egészen automatikus írás ez, Tóth sohasem tud teljesen megszabadulni az értelem kontrolljától. Irracionalizmusa akart, s éppen ezért értelmileg követhető. Humorba hajló erőszakosságai a rémeit igyekeznek megszelídíteni; ezért mondja, hogy „jó lenne megfogódní halál / a hajadba kapaszkodni” (Halálkérőben).

A Halál a síkban az abszurdal való ismerkedés, egy újabb fajta nyitottság vállalásának módozatait mutatja. Ennek egyik esztétikai következménye a játékos kedv felszabadulása, a komolykodásnak mókás indulattal helyettesítése. A csapongás bátorsága természetesen nagyobb

lehetőségeket nyújt a költői ének, aki korábban leginkább formáságokba igyekezett préselni magát. Az időhöz rögzítettség kínján önmaga átvetítésével is könnyíthet már. Így például a fával emberiségi gondokat éltethet meg (Fa), a bútordarab megszólaltatásával viszont saját nyomorúságát is karikírozhatja (Szekrény).

Eredeti hajlama szerint Tóth Ferenc legkomolyabb költőink egyike, a humorhoz nem az alkata, hanem a felismerés vezette el. Azt az erényét, amit a harmadik verskötetében mutat fel, a negyedikben is megtartja, sőt továbbfejleszti. A negyedik versgyűjtemény a korábbi élmények és formák szintézisére törekszik, miközben a népköltészeti ihletésre hagyatkozás által fontos új elemeket is magába olvaszt. A *Csontomiglan-csontodiglan* világa ismét a harmóniához áll közelebb, az érzelmes szenvedély ismét érvényt szerez magának, s újra felcsendül az ének. Mindez azonban ritkábban fordul elő ironia és játékosság nélkül. Ég és föld örökös szembenállásának görcsét most eredményesebben oldja a meditáció. A szemlélődő magatartás nemritkán olyan mértékben kerekedik felül, hogy prózává hígul a szöveg, amelyben az ironia ad sajátos többletet. Az elmúlt években Tóth többször is az indulására emlékeztető moralizáláshoz kanyarodott vissza. Ebből a költői alapállásból olyan patetikussága ellenére is hiteles darab születhetik, mint a kötetnyitó *Önvédelem*, ahol önféltésen keresztül hitelesítődik az emberiség sorsa miatti aggály. A *Csontomiglan-csontodiglan* a költői külön-lét megszüntetési kísérleteinek első, igazán hatásos eredménye. Itt érkezik el Tóth Ferenc a másokban élés illúziótlan, giccset nélkülöző bensőségéhez. Ezért meggyőzően hangzanak részéről a következő, egyébként nem túlságosan új gondolatok:

„Nekem a vers az a közvetítő szerepet játszó közeg költő és olvasó között, amely révén az olvasó nemcsak a saját élményeit ismeri fel a versben, hanem számára ismeretlen élményeket is magáévá tud tenni, s ily módon elindulhat azon a csöppet sem könnyű úton, hogy átélje mások örömeit és szenvedéseit, mégpedig úgy, mintha azok a sajátjai volnának, egyszóval elindulhat a gyarapodás, az emberi kiteljesedés útján. Ha ez a képesség, a másokkal való azonosulás képessége megvolna az emberekben, nem volnának kínzó-eszközök, haláltáborok, háborúk.”

A költő felismeri és vállalja lényét: a jóságra való hajlandóságot. Kifejezésének természetesen csak ott van ereje, ahol a közösségi igény egyéni belső szükségleteként izzik fel, túl a moralizáláson és az elmélkedésen. Ennek saját maga is tudatában volt, ezért szkeptikusan szemléli az új hiteket:

Hátralevő napjaink legutolsója távlatában
 lehetne-e naponta új rőzserakást összehordani
 magunkból, ha lila parázslásodról pl. egy új
 Prométheusz akár csak egyszér is leválaszthatna?

(Van Gogh napraforgói)

Van Gogh ihletése már korábban feltűnt nála, s e kötetében is nem egy helyen mutatható ki a belső égő nyugtalanság érzelmi szimbólumaként.

Tudja, hogy a közösségi felelősség és a költészet ma már nehezen fér össze: az ember csak ritkán tud felizzani a frázisokon túli akarásig. Ezért inkább a lírai vallomáshoz, a nosztalgiához folyamodik. Ennek hullámhosszán ökológiai tapasztalatot versel meg — például az Agóniában. A versszöveget a csevegésig lazítja, s olykor a közhelyes bölcsesség szintjéig ereszkedik: „minden csak akkor érezheti igazán, hogy él, ha / észreveszik, tudomást vesznek róla és szeretik.” Értelmiségi hivatást teljesít, amikor az esztétikum viszonylagos önzéséről lemondva, a közösség nevében, de a saját emlékeire támaszkodva a városiasodás gépiessége ellen emeli fel a szavát. A világbeli történéseket, látszat-újdonosságokat most is hasonló cinizmussal veti meg, mint előző kötetében, ám éppen ebből lesz egyfajta nyegleség hangnemének időnkénti teher-tétele: „En maradéktalanul hiszek tebenned, s ebből a hitből nem csinálok színházat, / nem bocsátom vitára, mise tárgyává sem teszem...” (Levél válasz nélkül). Az ilyen humor mesterkélte, erőltetett.

Annak ellenére, hogy versei nagyobb magabiztosságot tükröznek, a szerelemnek ugyanazt a funkciót tulajdonítja, mint korábban. A Déva várának hangvétele és rímképlete Pilinszkyt is eszünkbe juttathatja, mégis Tóth Ferenc élménykörének kiérlelt formája. Képeinek méretei, gondolatainak elmélyültsége és nyelvének keresetlensége ritka költői telitalálat pillanata. Civilizációs helyzet és egyéni sors fonódik össze benne, s amit máshol hosszú monológok ostromolnak felemás eredménnyel, az itt szinte búvópatakként, spontánul szökell felszínre, hogy az egyetemes emberi nyomorúságnak is hangot adjon egyben. E költeménynek a bezártság, béklyózottság az alapmotívuma, mely az emberi vágy és realitás kettősségének feszültségétől terhes. Ennek feloldására, a magány Déva várának lerombolására egyedül a szeretet képes. A vers azért is mélyről fakadó vallomás, mert elárulja, hogy Tóth Ferenc számára haláláig a magány volt az igazán egzisztenciális, csupán helyel-közzel megoldható, átmenetileg visszazorítható, befedhető élmény.

Holdat himbál, harangot kongat
 az éj, de hogy érek túl a falon?
 Hogyan hallhatom harangodat,
 honnan e rács, s honnan az igazalom,

hogy bár csöndre ítélték, magányra,
 mégis bejár hozzám a szeretet:
 Nap mint nap megnyílik Déva vára,
 hogy szomjamat oltsd, s én a tiédet...?

E költemény egyik csúcspontját jelzi ennek a költészetnek: egyetemessége juttatja magával ragadó távlatához. Igaz, a „kór és félelem” motívumát is ismerhetjük más más költészetből, ez azonban keveset ronthat az egybeélés hitelességén, a „hullára hullát” dobáló történelemben objektív időhöz kötött, vergődő ember víziójának erején. Tóth, aki a mindennapi életben „értelmiségi alkotómunkát” hirdetett, sem költészetének egészében, s még kevésbé e versében, nem tudott feloldódni a hangyaszorgalmú okos haladás kimért ritmusában. Erre vonatkozóan milyen sokat mond ez a két sora: „Épülő időnek, leomlónak / áldozzák megtartó életet.” Az ő lelkületében megfordulnak az arányok: amit a társadalmi közmegegyezés mint időtlent épít, az számára mulandó; és fordítva: amit magában időtlennek, „megtartónak” gondol, azt kell feláldoznia a mulandó látszatok kedvéért. A léte zárttság titka végső soron transzcendens — ez a fenti idézetből kiszűrhető gondolat, s nemkülönben a kiszolgáltatottságnak leplezetlen teljessége közelíti Tóth versének szorongását Pilinszkyééhez.

A *Csontomíglan-csontodiglan* verseinek jelentős hányada népköltészeti hatást mutat, mintha az emberiség mélyrétegeiből fakadt forrás a költő magányára egy-egy pillanatra frissítőleg hatott volna. Előfordulnak nála a ritmus és a szóképek kedvéért írt ráolvasások, könyörgések, de akadnak stilizált népmesék és balladák is. Elszánt kísérletek ezek a rejtőzködésre, az élmény elidegenítésére, s itt válik először a játékoság öncélúvá, a nyelvi illetve a műfaji lehetőségekre való hagyatkozás itt rugaszkodik legmesszebbre a személyes sorstól: a vallomásokat tevő egy-egy pillanatra objektívnak, fölényes nyelvművészek hiheti magát. Szélsőségig ritkán merészkedik; történetei, ha olykor titokzatosak is, többnyire tréfás tanulságba vagy groteszk csattanóba torkolló végkifejlet felé kanyarodnak. A Thuringiai Erzsébet megkísértése című ballada annak az ügyefogyott papnak a története, aki megkísértett híven követ el halálos bűnt. Az ördöggkérő még szatirikusabb: az ördög magával viszi a király lányát. A népies forma néhányszor a már sokszor feldolgozott erotikának a köntöse. E tekintetben a Kiáltozás napnyugta előtt tekinthető kiváló teljesítménynek, noha a szürrealisztikusabb Kigyóvőlegény is figyelemreméltó.

A szürrealis nem mindenütt a rejtőzködésnek az eszköze Tóth Ferenc halála évében megjelent kötetében. Nála ugyanis nem valóságfelettségről vagy valóságatlanságról van szó; az egymástól távol eső életterületeket tudatosan, a hatás kedvéért montázsolja egymás mellé. Nem meghökenteni, különválasztani akar, mint előző kötetében, hanem egységet

szuggerál a különműségben. Ez a nyitja például az *Anyám és a nyír* című költeményének, melyben az anya a fával, a gyerekek pedig a gesztenyével azonosodnak. Az emberi és a növényi létet így egyenlíti ki:

Rajta mély repedések,
mindegyik egy-egy év lábnyoma,
hol majd lehet a télnek
fészket raknia, havaznia . . .

Rácson át nézem anyámat,
hamvas, téllal daloló szemét,
ahogy benne nyargalásznak
gyermekeim, a gesztenyék.

Nem megszemélyesítéssel áll itt szemben az olvasó, mint ahogy az *Apám és a föld* című vers második szakaszában sem. Egyszerűen kép és vízió mosódik össze egymással, hasonlóképpen, ahogyan egyes filmjelenetekben figyelhető meg. Az *Anyám és a nyír* című költeményben a természeti leírás, az őszi fák képe elsődleges. A gesztenyéknak a gyerekekkel való azonosítása vezet be a fordulatot. A vers második három szakaszában (melyből kettőt idéztünk) szándékolt képzavar teszi sajtátságossá a hatást: az anya, és a gyerekek, a fák és a gesztenyék sajtátságait önkényesen keveri össze a költő, legbelső folyamatait így téve szemlélhetővé. A személyrag látszólag indokolatlan megváltozása a fokozottabb közvetlenséget szolgálja.

Tóth Ferenc költészete nem maradt torzóban; számos jó és néhány kiváló verssel gazdagítja irodalmunkat.

TÓTH FERENC

1940. július 25-én született Topolyán. 1980. október 9-én Bács mellett autószerencsétlenségben életét vesztette. Az általános iskolát szülővárosában, a gimnáziumot pedig Szabadkán végezte. Tanulmányait az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén folytatta, ahol 1964-ben tanári oklevelet szerzett. 1965 és 1970 között a topolyai gimnázium magyartanára volt. 1970 szeptemberétől haláláig a Hungarológiai Intézetben dolgozott. Az Intézet folklór projektumában a jugoszláviai magyar folklór még fellelhető értékeinek begyűjtésén dolgozott. 1971 szeptemberétől 1972 nyaráig posztgraduális tanulmányokat folytatott a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklóre Tanszékén, ahol 1975 novemberében megvédte *Kálmány Lajos nyomában* c. disszertációját. Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Tanácsa